

Töttős Gábor

Apponyi Sándor gróf: egy élet a nemzetért

A XX–XXI. század emberének sejtelve sincs arról a szakadéknyi társadalmi különbségről, amely egy közhalandót elválasztott a maga korában a főnemesség tagjaitól. A történelmi elit több képviselője vált méltatlanná elődeihez, s lett az alatt élők keserű gondolatainak tárgya, de szép számmal akadt köztük olyan is, akit méltán jegyezhetünk a magyarság képzeletbeli aranykönyvébe. Ebben feltétlenül az első lapok egyikére kívánczik a magyar kultúra feledhetetlen apostolának, gróf Apponyi Sándornak a neve. Tevékenysége jól példázza azt az áldozatos életet, amellyel minden társadalmi réteg előrelépését szolgálta.

„**Egy valóságos magyar gróf**”. A fejezet homlokára írt cím Tompa Mihály kis költeményének címe is 1848-ból. A plebejus költő kifakadása – mely érdemessé tette művét arra, hogy az 1950-es években először megjelent *Hét évszázad magyar versei* kötetébe is bekerüljön – magáért beszél:

Bécsben születték a világra,
Párizsban növelkedett;
Londonban nőtt, a guta
Nápolyban ütötte meg.

S hazájának semmi sem jut?
Ah, dehogyan! majd hazá-
Hozzák méltóságos bélit,
Melyet e föld hizlala.

Ha most képzeletben ugrunk egy bő évszázadot, s beleolvasunk Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című kötetébe, legföljebb a megfogalmazás cizelláltságában találunk némi különbséget, a lényegben és az indulatban alig.

„– A magunk szerezte hatalom veszélytünetei a pszichopátia körébe tartoznak, az érdem s küzdelem nélkül kapott – az örökölt – hatalom veszélyei már a pszichóziséba. Váratlanul érte ezúttal is a fordulat, tekintete nagyon tájékozatlanul járta az arcom, hozzáfűztem hát, akaratlanul: – Az egyik a lélek, a másik az elme zavarának a szakterülete. [...]”

Ezt akartam elmondani a grófnak, kettős célzattal. Ráeszméltetni, hogy a tudat mélyén a megmagyarosítás itt megnépiesítést jelent: visszatérést egy elkülönültségből. S benevezni egy elmélkedésre méltó fölfogásba. Abba nevezetesen, mily nagy művészi feladat úgy gyűlöletessé tenni egy társadalmi osztályt – vagy jelenséget –, hogy ne személyeiben érezzük gyűlöletesnek, mert a bizonyítás így esetleges, hanem szerkezetében!

De a gróf csak az imént hallottakat forgatta a fejében.

– Az egész magyar mágnásosztály történetét ön az elmekórtan egy fejezetébe utalja?

– Engedelmeivel, először is kettőbe. És csak az újabb történetét. S az is csak föltevés. Nem bizonyos, hogy odakerül.”

Akivel Illyés beszélget, gróf Apponyi Károly, Rácegrespuszta egykori ura. Az író azonban nem tudja, hogy ezt a birtokot a beszélgetőtárs apja vette meg gróf Apponyi Sándortól.

Neki a pusztá több mindent köszönhetett. Alighogy atyja halála után 1876-ban végleg hazaköltözött, 1878-ban megnősült, s ifjú nejével, Esterházy Alexandrával hozzáfogtak környezetük gyökeres átalakításához. Rácegrespuszta a több ezer katasztrális holdas birtoknak eldugott, jelentéktelen szeglete volt. A megye egyetlen hetilapja, a Tolnamegyei Közlöny 1877. február 4-én hírül adta: „Gróf Apponyi Sándor a rácegresi pusztán tanítói állomást alapított, még pedig olyan fizetéssel, melyből a tanító nem csak hogy nem teng, hanem tisztességesen meg is élhet. [...] Kívánatos volna, ha földesuraink utánoznák e szép példát, mert az csakugyan elszomorító dolog, hogy a pusztai cselédek gyermekei a legnagyobb részben minden iskoláztatás nélkül nőnek fel.”

Áprilisban a megyei szántásversenyre annyi díjat ajánlott fel, amennyit hat nagybirtokos együttvéve. „Május közepén nyitattott meg a vidék szegényebb sorsú lakosai részére az újonnan kitatarozott lengyeli gőzfürdő, mely Lengyel községtől kelet-északi irányban egy negyedórai gyalogjárásra az erdőség egy kies völgyében fekszik. [...] Gróf Apponyi Sándor úr nagybátyja iránti kegyelet és hála érzetből tartja fenn e gőzfürdőt, változatlanul fenn hagyva az 50 év óta fennlevő használati árakat, mi által a vidék betegek igen jó sikerrel használják tán az egész országban legolcsóbb gőzfürdőt.” (Még állandó fürdőorvost is alkalmaz majd 1898-tól.) Nem csoda, ha ezután némi szimpátiával követték az új földbirtokos életét. Így esett, hogy megírták 1878. szeptember 15-én: „Gróf Apponyi Sándor az általánosan szeretett és becsült fiatal főúr igen nagy veszélyben forgott. Ugyanis múlt hó 17-én lovagolni indulván, paripája megbokrosodott s a megvadult állatot – a kantárszj is elszakadván – lovagja nem volt képes megzabolázni. A ló lovag nélkül száguldott vissza a lengyeli kastélyba s a grótot, a keresésére indult családtagok a szántóföldek között találták meg – eszmélet nélküli állapotban. Karján, vállán és fején erős sérüléseket szenvedett s csak az isteni gondviselés különös kegyének köszönhető, hogy a neki vadult paripával való borzasztó küzdelemben életét nem veszté. Most már – mint halljuk s hinni is szeretjük – veszélyen kívüli állapotban van.”

Karácsonykor már jobb hírről szólt a fáma *Egy főúr* címmel – igaz, 1879. január 19-én (ezzel is jelezve, mennyire az isten háta mögött fekszik az a pusztá): „A pálfai plébániához tartozó gróf Apponyi Sándor nagy terjedelmű rácz-egresi szép birtokán ma ritka fényű egyházi ünnepély ment végbe. Ma avattatott fel egyházi szertartással azon díszes új iskolaépület, melyet a néhai párisi nagykövetnek, gróf Apponyi Rudolfnak ritka nemes szívű és vallásos buzgalmű özvegye és ennek magas műveltségű fia, gróf Apponyi Sándor az ifjúság vallásérkölcös neveltetése céljából 4000 forintot meghaladó honfíui áldozatkészséggel létrehozott. [...] A magas, tágos világos tanterem – a grófi család nagylelkűségéből – dúsan van felszerelve a törvény követelte minden taneszközökkel; a ká-

polnaszerű iskolaépületet szép magas torony és díszes kereszt ékesíti; a simontornyai születésű derék új tanító: Mihálovics Dénes úr számára pedig van két kényelmes, padlózott szoba, 500 forint évi díj és minden kellő gazdasági melléképület.” (A kiváló tervezés – amely vasárnapra mozgatható berendezéssel lehetővé tette, hogy kápolnává alakítsák, ott misét tartsanak – Geiger Flóriánt, az első magyar professzornő, Dienes Valéria és a becsületrenddel kitüntetett Dicenty Dezső nagyatyját dicséri, s ma is múzeumként látogatható.)

Nem akármilyen érdekesség, hogy ebbe az iskolába járt Lázár Ervin, de negyedfél évtizeddel előbb Illyés Gyula is, aki az első Tolna megyei sajtóba írt cikkében emlékezett is erre... Meg arra is, hogy „Városban tízéves koromig egyetlen-egyszer fordultam meg, Szekszárdon, a kórházban, szememben valami vasszikkát víve, amelyet horgolótűjével, lapulevelével és különféle kenőcseivel hasztalan próbált kikúrálni Varga néni, a kultúra letéteményese otthon, a pusztán.” (Illyés Gyula: *Puszták népe*). Hogyan lehetséges az, hogy egy cseléd gyermekét Tolna vármegye közkórházába viszik, hát nem a sötétség birodalma ez? Nem bizony, s éppen Illyés születése évétől nem az. „Nagy fontosságú értekezletet tartottak Tolnavármegye minden részéből összesereglett földbirtokosok, bérlők, lelkészek, községi jegyzők és tanítók folyó hó 7-én Szegszárdon, a vármegyeház nagy tanácstermében, hogy megbeszéljék azon módokat: miképpen lehetne az »Országos Gazdasági Munkás- és Cseléd-Segélypénztár« intézményét terjesztetni és megkedveltetni a néppel. Az értekezleten gróf Széchenyi Sándor főispán elnökölt, aki az értekezletet összehívta. [...] Viharos éljenzést szült a főispán abbéli kijelentése, hogy gróf Apponyi Sándor már minden munkását és cselédjét biztosította.” Erre már aligha gondolt az író, aki gyermekként a keserves utat megélte...

A gróf felesége a nőkhöz közelebb álló területen alkotott maradandót. Dézsi Lajos 1924-ben azt írta róla: „Esterházy Alexandra grófnő a proletárdiktatúra idején energiájával megmentette a kastélyt a kifosztástól. Gyermekszanatóriumot rendezett ott be s odaadással ápolta a kisdedeket.” Ebből akár azt is hihetnénk, csupán érdekből tette, pedig a cselekedet logikus eseménysorból következett. Már 1909-ben ő kezdeményezte a Tolna megyei gyermekmenhely-osztály megalakítását, Ruffy Pál miniszteri tanácsos, aki „első hálás, köszönő szavát Apponyi Sándorné grófnőhöz intézte, aki alkalmat és módot nyújtott arra, hogy az országos állami gyermekmenhely Szekszárdon zászlót bonthatott a legnemesebb cél érdekében”, azt is megjegyezte: „Ez az első eset, hogy vármegyeileg kísérelik meg a szervezkedést.” A grófnő szellemesen rövid megnyitójában április 14-én kifejtette: „iparkodni akarunk, hogy a társadalom a maga részéről is lelkesen támogassa azt a nagy, országszerte megindult mozgalmat, melyet az állam az állami gyermekvédelem érdekében megindított. Ami pedig

a módot illeti, arra nézve nem kaptunk utasítást. Jól van ez így. *Mert a könyörületesség nem szorul utasításokra. A könyörületesség mindig leleményes ahol kell, gyöngéd eszközökhöz nyúl; ahol szükséges, erélyt is tud kifejteni.* Munkája lelkes és példamutató lehetett, mert 1910 júniusában az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület Apponyi Sándorné grófnét elnökévé választotta. A világháborúban – melynek első hetében férje autóját a Vöröskeresztnek adta – a Hadi Árvák Otthona Dunaföldvárott az ő kezdeményező felhívására létesül 1916-ban, amikor a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével is elismerték. Két év múlva, 1918 májusában „50 ezer koronát áldozott névtelenül a vármegye gyermekvédelmi céljaira”. „Hát hiszen kitől tanuljuk meg, ha nem az ilyen nemes lelkektől a zajtalan munka, cselekvés puritán szerénységét, a hazafias áldozatkészség nemes erényét s azt a szelíd, csendes örömet, amellyel a hiúság nélkül való jó cselekedet sugározza be a lelket és szívet?!” – írta a névtelenség fátylát fellebbentő Bodnár István főszerkesztő a Tolnavármegye és a Közérdekben.

Amikor 1917-ben megjelent a belügyminiszter „országos anya- és csecsemővédelemre vonatkozó tervezete”, az imént idézett lap megírta augusztus 2-án: „Bizonyára csak kevesen tudják, hogy még mielőtt e tervezete napvilágot látott, vármegyénkben Gróf Apponyi Sándor v. b. t. t. az ő közismert nemes ügybuzgóságával és áldozatkészségével szervezett egy közzvédőnői állást Lengyel székhellyel, melyre dr. Szana Sándor budapesti gyermekmenhelyi igazgató ajánlatára Sebestyén Mária védőnőt hívta meg. A védőnő működése a székhelyen kívül Závod, Kisvejke, Mucsi, Apar, Hant, Szárazd községekre terjed ki. A védőnő a szükséghez képest hetenként többször is meglátogatja a gyermekágyas anyákat, kitanítva őket a helyes csecsemőápolásra és táplálkozásra. Figyelemmel kíséri a csecsemők további ápolását, megbetegedés esetén orvoshoz utasítja, a segélyre szorulókat anyagi támogatásra ajánlja. Ezen működése természetesen teljesen díjtalan.” A rivális laptárs 1918. május 12-én már másképp írja: „Sebestyén Mária lengyeli védőnő, akit gróf Apponyi Sándorné hívott meg, őszinte közvetlenséggel számol be az anya- és csecsemővédelemben elért sikereiről. 1917. évi július havában foglalta el állását. A körorvos, a plébános és a tanítók nagyban elősegítették áldásos működését.” De ugyanitt megtudjuk azt is: „Dr. Gobbi Gyula pécsi gyermektelepi igazgató főorvos szabad előadásban [...] kiemelte különösen gróf Apponyi Sándorné minta bölcsődéjét.” Erre viszont már 1930-ban a Tolnamegyei Ujság – aligha véletlenül – úgy emlékezett a grófnő nekrológiájában: „Ismeretes, hogy lengyeli kastélyában a háború alatt nagyobb csecsemőotthont létesített.” Aligha kell mondanunk, hogy a kicsinyek ingyen élvezhették a birtokos országosan többször kitüntetett tehenészetének kiváló tejét...

Egy nagybirtokos hétköznapijai. Természetesen fölmerül a kérdés: mi állt emögött, honnét, miből származott a grófi pár anyagi ereje? (Sokat sejtető adat 1893 szeptemberéből: „gróf Apponyi Sándor úr Lengyelen állíttatott fel olyan szereletet [!], melynek segélyével az időjóslatok az illető környékekkel naponként közölhetők”, novembertől „lengyel-majori birtokán telefon összeköttetést állítanak fel”.) Amikor ugyanebben az évben összeírják az ország 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokosait, Apponyi Sándor tulajdonában a Völgységi járás-

ban 3415 kh-t találunk. (Ez közel 2000 hektár mai mértékegységben.) Ennek fele (1717 kh) erdő, közel harmada (1073 kh) szántó, a többi rét, legelő, kert, s mindössze 10 katasztrális hold szőlő. A Közérdek 1909. szeptember 25-i híre azonban már más képet mutat: „Apponyi Sándor gróf, aranygyapjas főkamara mester lengyeli birtokán egy 80 holdas szőlővel kapcsolatban, mintaszerű a pincekezelés is. Maga a pince villannyal világított, felszerelve a motor erővel hajtott legmodernebb gépekkel. E pompás felszerelés s általában a szüretelő gépek megtekintésére Nits István, borászati és szőlészeti központi felügyelő vezetésével hétfőn nagyobb társaság rándul ki Szekszárdról Lengyelbe, hol az uradalmi tisztikar be fogja mutatni a különféle gépek miként való működését.”

Ez természetesen csak a lengyeli és kisvejkői szőlőterület, másutt még jócskán lehetett új telepítés – és azt kísérő, másokat évtizedekkel megelőző gépészeti fejlesztés. De vajon milyen minőséget állíthattak itt elő? Hét évvel az iménti hír előtt a Tolnavármegye a torinói mezőgazdasági kiállítás kapcsán nemcsak azt írta meg 1902 novemberében, hogy „gróf Apponyi Sándor a finomabb peccsenye- és desszert-borok kategóriájában a »Szegzárd vidéki« címmel kiállított boraiért a nagy díszoklevelet nyerte el. Ilyen kitüntetés csak négy olasz, egy francia és egy német kiállítónak adtak, s Apponyi borai ezek között is a francia és egy olasz kiállítót megelőzték”, hanem a cikk végén felsorolta a dicsőség állomásait is: „borai már eddig a következő kitüntetésben részesültek: Budapest 1885. nagy bronzérem, Pécs 1888. díszoklevél, Brüsszel 1888. nagy aranyérem, Bécs 1890. ezüstérem, Budapest 1896. díszoklevél, Brüsszel 1897. nagy aranyérem, Szeged 1900. aranyérem, Páris világkiállítás ezüstérem, Pótzsony 1902. aranyérem, Turin 1902. díszoklevél.” Azt sem feledték el, hogy „A turini kiállítás óta Apponyi pincekezelőségéhez már több olasz megrendelés érkezett, ami a borok kiváló és föltűnést keltett minőségének fényes bizonyítéka.” Mondanunk sem kell, hogy hasonló sikerekért sokan imádkoztak akkoriban, de a gróf gazdasága nem bízta jövedelmét a szerencséjére.

Ez is az oka annak, hogy a megye legtöbb adót fizetőinek sorában – gróf Apponyi Géza (akinek majd Rácegrespusztát eladja) három-négyszer akkora jövedelme mögött – leggyakrabban a második, néhány rossz évben a harmadik helyet foglalja el. Nem minden birtokát kezelte saját maga, hanem jobbnak látta bérbe adni. „Rácegresi uradalmát e napokban bérbe vette dr. Strasser Imre budapesti ügyvéd” – adja hírül a Tolnavármegye mutatványszáma 1890 decemberében. Schweitzer József – Szilágyi Mihály *A Tolna megyei zsidók története 1868–1944-ig* című művében ezzel kapcsolatos adat is fennmaradt: „Rácegrespusztán dr. Strasser Imre bérel földet. Régi hűségesei között tízezer korona jutalmat osztott ki profitjából bérlete lejártával.” „Gróf Apponyi Sándor 15 évre bérbe adta 938 kat. hold kiterjedésű József pusztáját évi 7800 forint bérösszegért Honig Albert baranya-mágocsi lakosnak” – értesülünk a fenti lap 1891-es első számából.

Ha azt hisszük, hogy a sajtó egyformán ítélte meg a gróft és bérlijét, tévedünk, s mulatságos esetet hozhatunk fel példának. A Közérdek 1905. szeptember 23-án a következő kis színessé tette olvasói elé. „Humánus gróf. Apponyi Sándor gróf v. b. titkos tanácsos megengedte, hogy tolnamegyei birtokán Rudolf-majorjában levő tanköteleseket a téli rossz időben a varsádi iskolába az ő fogatain szállítsák be és azon hozzák is vissza mindennap. E major

5,35 km távolságra fekszik Varsádtól, de így kocsin a 19 mindennapi tanköteles mégis könnyen juthat el az iskolába." Egy hét múlva ez némiképp módosult. „Humánus gróf című múlt heti tanügyi hírünkre vonatkozólag illetékes helyről helyreigazítást vettünk. Azt írtuk ugyanis, hogy a gróf saját fogatjain viteti az iskolás gyerekeket a téli időszakban a varsádi iskolába. Mivel a Rudolf major bérbe van adva, hírünk oda módosul, hogy az ottani bérlő Hónig Dávid szállítja a tanköteles gyermekeket Varsádra – így ez tisztán az ő érdeme. *Így is szép emberbaráti cselekedet!*”

Jóval később arról is képet kapunk, hogyan fizette alkalmazottait; 1921-ben, amikor „egy előkelő, VII. rangosztálybeli köztisztviselő összes pénz és természetbeli illetménye kereken évi 40.000 koronára értékelhető”, „Gróf Apponyi Sándor lengyeli birtokán: 400 korona készpénz, 6 hektoliter búza, 14 hl. rozs, 2 hl. árpa, egy nyolcad hold kert, 1 hold tavaszi vetés, 12 kg kőszó, 3 öl gömböfa, 4 db sertéstartás és villanyvilágítás a konvenció, körülbelül 53.000 korona értékben.” (Ennél a megyében csak Apponyi Géza juttatásai értek többet 2000 koronával.) Emellett saját doktorral ingyenes orvosi ellátást biztosított alkalmazottainak az uradalom, s 1899-től házi gyógyszerár is volt Lengyelen.

A birtok gazdasági erejét nem rendítette meg az sem, hogy a grófi pár legkevesebb egymillió koronát jegyzett a nyolc hadikölcsön során, s emellett természetesen bőkezűen osztotta hírlapilag nyugtázott adományait. Mondhatni, rendkívül szerényen éltek, ezért nem rázta meg őket a Tanácsköztársaság idején még a szocializálás sem, csupán annak egy később említendő részlete.

Mindez 1919 őszén változott meg. Ki ne fogadna be egy árva, elüldözött felvidéki rokont? A gróf unokaöccse, Apponyi Antal Jabláncból (ma: Jablonica, Szlovákia) menekült ide, s a Tolna megyei gyermektelen, 76 éves nagybácsi nemcsak keblére ölelte, hanem fiává is fogadta. Őt bízta meg a birtok vezetésével és vagyonának kezelésével. „Az örökbefogadott fiatal gróf be is költözött a lengyeli kastélyba és a gazdálkodásban megnyilvánult legelső ténykedése az volt, hogy negyven új szolgát fogadott fel és azoknak piros libériát csináltatott. Hasonló külsőségekben merült ki egész működése, úgy hogy az 1924. év végén el kellett őt távolítani a birtokról, mert célnélküli, szükségtelen költségeivel vagyoni válságot idézett elő.” Ez már a vele zajlott perből való idézet, akárcsak az ott feltárt tény: „működésével félmillió aranykorona kárt okozott a lengyeli uradalomnak”. Klein Antal 1932. június 1-jei országgyűlési beszédében pontosan felsorolja azokat a bankházakat, melyeknek – a telekkönyv C-lapja szerint – hétmillió cseh korona, 35.000 dollár és 34.000 angol font kölcsöneivel és azok kamataival terhelte meg a birtokot.

Az ifjú gróf országgyűlési képviselőséggel is próbálkozott, de az első – hét szavazattöbbséggel elnyert – mandátum után másodszor már az indulást sem kockáztatta meg, mert szavazói utoljára a választáskor látták. Amikor azután a megözvegyült grófné a Gyűjteményegyetemre (a Nemzeti Múzeum-, az MTA-, de szándéka szerint főleg az OSZK-ra) hagyta birtokát, a kitagadott gróf évtizedes pereskedésbe kezdett. Több millió aranykoronát követelt részben a birtok köteles része, részben nagybátyja a magyar államnak tett adománya után.

Van úgy, hogy az ember fontosabbnak érzi magát az egész nemzetnél... De lehet, hogy ebben is az irodalom a hibás, elvégre Kárpáthy Abellino is lehet példaképe valakinek, nemcsak a rokonsága.

Út a nevezetes adományig. Gróf Apponyi Sándor eddig bemutatott tevékenységével önmagában tisztos megbecsülést vívhatott ki – későn meglelt szűkebb hazájában, Tolna megyében. Munkássága, mecénási jövőteremtése ott is jóval többet eredményezett. Egyik ifjú papját, aki a závodi plébánián szolgált, rávette arra, hogy kezdjen ásatásokat a lengyeli sáncban, amelyről kiderült: újkőkori földvár, s több tízezer feltárt tárgyával az ún. *lengyeli kultúra* bölcsője. Ez szerte Európában létezett, de még Trójával is mutat párhuzamokat, s mindenütt ennek nyomán neveztek el. Mindehhez nemcsak az kellett, hogy 25 katasztrális hold erdőt kivágasson, a törekvő, s az ő híres könyvtárát meg a gróf útján beszerzett modern szakirodalomban elmélyülő ifjú papját szállíttassa, munkásait fizesse, hanem az egésznek távlatba helyezése is. Wosinsky Mórt, mert hiszen róla van szó, szorgalma (annyi ásatást és leletmentést végzett, mint az utána következő száz évben az összes megyei régész), nyelv- és szakirodalom-ismerete elismertté tette a kontinensen. Egykori kegyura pedig közbenjárt, hogy Szekszárdra kerülhessen.

Így esett, hogy mikor Apponyi Sándor 1894 decemberében a főispáni jubileumon „a könnyű díszmagyar ruhában meghült”, hetekig kedves papjánál őrizte a betegágyat. Könnyen lehet, hogy ennek sokat köszönhetünk, mert három hónap múlva Wosinsky a saját és mecénása nevében bejelenti: felajánlják gyűjteményüket, s ezzel kívánják a leendő Tolna vármegyei múzeum alapjait megvetni. Felajánlásuk óriási lelkesedést szül, s előbb a gimnáziumban, majd 1902-től a Schickedanz és Herzog tervezte épületbe kerül a páratlan értékű gyűjtemény, melyet – akárcsak egykor Lengyelen – messze földről keresnek fel a szakemberek. De azért ez mégiscsak helyi dicsőség...

Ami jóval több ennél, az jóval régebben is kezdődött. Erről Pogány György emlékezett meg: „1864. november 23-án Rónay Jácint – akkor menekült újságíró, Darwin lelkes híve, korábban a magyar szabadságharc tábori papja, pár évvel később Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös tanára és címzetes püspök – a londoni Piccadillyn Quarits antikváriusnál régi könyvekre alkudozott. Naplójába beírta a 16 magyar vonatkozású mű címét és megjegyezte: »szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag íratlak.« Majd resignáltan hozzátette: »Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek.«”

Valóban nem versenyezhetett. Nem tudhatta, hogy ez lehetett ugyan véletlen találkozás, de ahogy Sándor gróf megírja híres kétkötetes katalógusának latin előszavában: szinte még gyermekként bújta már az antikváriumokat magyar vonatkozású műveikért. (Nyelvi akadályai nem voltak: a görög, latin, francia, német, angol, olasz mellett boldogult a spanyollal, édesanyjától – az egykori cári belügyminiszter lányától – kizárt, hogy ne tanult volna meg oroszul, s természetesen magyarul.) A későbbi időkre így emlékezett: „A hatvanas esztendőben Londonban, Párisban, Rómában szedtem össze első könyveimet. Szerencsém volt, hogy ellentálltam sok mindenféle csábításnak, hogy magyar dolgokra vettem magamat. És minthogy külföldön magyarországi, vagy magyar nyelvű nyomtatványokra vajmi ritkán akadtam, gyűjteményem köre eleve meg volt szabva. Gyűjtöttem tehát: magyar szerzőknek nem magyar nyelven írt, a haza határain kívül megjelent munkáit és idegen íróknak

Magyarországra vonatkozó, vagy magyarokhoz ajánlott, külföldön nyomtatott műveit.”

Hogy milyen eredménnyel, vagyis az 1868-ban az Akadémián történetek Dézsi Lajos elevenítette föl Apponyi Sándor 80. születésnapjára a Magyarság hasábjain. Toldy Ferenc felolvasásában nemcsak bemutatta az addig „létezni sem sejtett” legelső drámai emlékeink egyikét, mondván: „a mai napot méltán lehet a magyar irodalomtörténet ünnepnapjául üdvözelnünk”, hanem a felfedezőt is méltatta: „Emlékeznek tisztelt társaim, hogy a harmincas években Pozsonyban közhasználatra szolgálva, virágzott gróf Apponyi Antal, a francia udvarnál akkori nagykövet, jeles könyvtára. A tudományszerető és hazafiúi lelkű főúr fiának, a mostani londoni austro-magyar nagykövetnek, gróf Apponyi Rudolf úrnak huszonnégy éves fia, Apponyi Sándor, az, kiben nemcsak különösen nemzeti irodalmunk és könyvészetünknek művelt, rokonszenves, és amit örömmel emelek ki, egyszersmind nagykészültségű, sőt szellemes barátját, hanem buzgó és szerencsés gyűjtőt is van szerencsém bemutatni, ő e lelet horderejét felismerve, megszerezte azt...”

Az 1844. január 19-én Párizsban született, külföldön iskolázott ifjú gróf, aki tehát a könyveket közkinccsé tevő családba született, hamarosan nemcsak beteljesítette a hozzá fűzött várankozást, hanem messze túl is szárnyalta azt. Pedig először 1868-ban hazatérve lelkesen próbálkozik a politikával: a főrendiház legifjabb jegyzőjeként azonban balul üt ki futárszolgálat a bátaszék-zákányi vasút ügyében, majd 1869. március 18-án a kölesdi választókerületben győzi le őt, a kormánypárti jelöltet Perczel István balközéppárti, aki viszont hamarosan Tisza Kálmán jó embere s főispán lesz. A politikai karrier még egyszer megcsillan 1894 júniusában, amikor „a kormányválság alkalmából miniszteri és államtitkári állásokra komoly kombinációba jött”: „Apponyi Sándort a földművelési miniszteri tárcával kínálták meg”, de szerencsénkre nem fogadta el.

Végleges hazatelepülése után hat évvel, 1882-ben már „az országos könyvkiállításon lengyeli könyvtárából 51 becses és szép régi könyvet, valamennyi ritkaság, pompás kötésekben állított ki”. Hihetőleg ekkor örököltette meg őt feleségével a jeles Borsos József mester. Mindent elmond a kép e harmonikus házaspárról. A férjét szerető, munkáját végtelesen tisztelő s még a korrektúrázásban is segítő asszony, aki maga kiváló festő: 1906-ban a párizsi nemzetközi iparművészeti kiállításon tüntetik ki, a Szépművészeti Múzeum megveszi az *Aratás után* című képét 1916-ban, férje olajfestésű portréja pedig az OSZK féltett kincse. S a férj, aki szelíd örömeiben szívesen osztozik feleségével, akit gyengéd mozdulattal érint.

A nőket, köztük Isotta Nogarola (1418–1466) tudós olasz humanista írónőt, Verona

szülöttét, aki még a pápa előtt is szónokolt, egyik-másik egyházfőt meg a török kiűzésére buzdított, s egyébként az Apponyi család rokona is, külön tiszteli: műveit két kötetben összegyűjtve jeleníti meg – a róla készült metszettel együtt.

De vajon hogy látják őt a kortársak? „Maradandó nevet állított könyvtárának s magának a bibliográfusi irodalomban is Apponyi Sándor gróf abban a nagy művében, mely eddig két kötetben jelent meg és részletes leírását tartalmazza páratlan hungari-

ka gyűjteményének. A két kötetben, mely ötvenkét nyomtatott ívre terjed, 1538 művet sorolt elő és ismertet. Valamennyit (egy-kettő kivételével, mely még dédőse gyűjteményéből való) maga gyűjtötte s valamennyi a lengyeli könyvtár gazdag kincseinek csak egy részét teszi: a tizenötödik századtól 1730-ig terjedő időben megjelent műveket. A harmadik kötet, mely azóta talán nyomtatás alatt is áll, mert anyaga teljesen készen volt, a nemes grófnak 1720-on innen datált könyveit és újabb szerzeményét tartalmazza” – írja a Budapesti Hírlap 1905. január 25-i számában Gyalui Farkas. (Később még egy újabb kötettel bővült az 1927-ben kiegészült munka: Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, I-IV., München, 1903–1927.)

A dicsérő megemlékezés alkalmá azonban szomorú volt: az ország művelt közönsége rettent meg, amikor egy héttel előbb kigyulladt a páratlan múkinckeket s a pótolhatatlan könyvgyűjteményt őrző kastély tetőzete és padlása, a lángokat az összesereglett környékbeli tűzoltók és a helybeliek igyekezete fékezte meg; de a kárt százezer forintba becsülték. A születésnapját Pozsonyban ünneplő gróf táviratból értesülve előbb a tűzről, majd könyvgyűjteménye megmeneküléséről, nejevel azonnal hazaindult. „Pénteken délután két óraker Lengyelre érkeztek, könnyezve szemlélték a nagy pusztulást. A tűz keletkezésének oka ismeretlen. A nemes szívű gróf nem is engedi kutatni. Nem akar bűnbakot, ami úgy sem használna.” Ehelyett sebtében cselekedett, és Fellner Sándor budapesti műépítész tervei szerint már júliusra elkészült a szinte minden veszedelmet kibíró kastély.

De nemcsak természeti veszedelmek adódtak az idők során, hanem társadalmiak is. A Tanácsköztársaság idején az nem rendítette meg, hogy birtoka mellett könyvgyűjteményét is állami tulajdonba vették, hiszen ezt már ő is elhatározta, de mikor be sem akarták engedni, az már igen elkésérítette... Végül igazi hivatali ízü megoldást találtak: kinevezték könyvtárórré (ma úgy mondanánk: könyvtárossá) – a saját könyvtárába.

Amikor öt év múlva unokaöccse méltatlanná vált az örökségre, leghőbb vágya volt, hogy a két emberöltő alatt gyűjtött ritkaságai – a legrégibb rólunk

szóló, 1474-es külföldi hírlapközleménytől számos metszeten át a magyar ősnymtatványokig – méltó helyükre kerüljenek. Ezért gyűjteményét „1924. szeptember hó 15-én kelt rendelkezésével halála esetére a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának adományozta és ezzel lehetővé tette, hogy ez a nagyértékű gyűjtemény, amely óriási értékű forrásmunkákat tartalmaz, egységesen álljon a kutatók és könyvkultúra művelőinek rendelkezésére” – írja a korabeli sajtó. Mennyivel veretesebbek az adományozó eredeti szavai: „Áthatva attól a kívánságtól, hogy magyar vonatkozású történeti könyvtáram a hozzáértőknek tudományos kutatásra és gyönyörködtetésre szolgálhasson, a könyvtár fennmaradását biztosítandó, érett megfontolás után határoztam...”

„A könyvtárt haláláig saját őrzetében tartja lengyeli kastélyában. Szakértők szerint a könyvtár mai értéke 30 milliárd papírkorona.” Ez átszámítva 510.030.060 aranykorona, nem túlzás tehát Hóman Bálint állítása, aki megjegyzi: egyrészt ma már nem lehetne összegyűjteni ezt az anyagot, másrészt az értéke kétévi nemzeti jövedelemmel ér föl. E gondolatot a gyorsan megalkotott törvényjavaslat betérjesztőjeként gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter mondta el, mire a nemzetgyűlési napló szerint 1924. november 26-án valóságos üdvrivalgás fogadta: „Élénk éljenzés és taps, a képviselők felállva éljeneznek.”

A rövid három paragrafusból álló 1925. évi I. törvénycikk így kezdődik: „1. §. E szakasz ünnepélyesen deklarálja a nemzet háláját gróf Apponyi Sándor nagyértékű adományáért.”

„A gróf nagyapponyi Apponyi-család az Árpáddal bejött 108 magyar nemzetség egyikének a Pécz nemzetségnek sarjadéka” – ahogy Nagy Iván írja, (s persze, a nemzetség okleveleit szintén a Bibliotéka Apponyiana áldozatos főura adta ki) a keresztes hadjáratban, Buda 1686-os visszavívásánál s még sok egyébütt tettekkel tündöklő nemesek és grófok sorába lépett Apponyi Sándor. Az 1925. április 18-án elhunyt főúr ravatalánál szépen és fennköltén sorjázta a beszédek, de a Tolnamegyei Ujságban Bodnár István – rímekbe szedve – mást is látott:

Hol volt a Ház? Kormány? Zászlósurak?
Pár rokon mágnás lépdelt ott busan,
A tisztelt Ház szabadságon mulat?!
S zászlós nagy úr, temettünk – koldusan...
Szerény tűzoltók álltak sorfalat –
Minisztereknek sok dolguk lehet?
Nincs most király... Az – *udvar* elmaradt...
– Mi voltunk ott csak – apró „skriblerek!”